
La ciutat ideal

Eulàlia Duran

Barcelona Quaderns d'Història, 9 (2005)

El curs ha proposat un viatge des de la ciutat real fins a la ciutat ideal. És evident que per interpretar bé com veïen els coetanis la ciutat ideal, cal conèixer prèviament la ciutat real. Sols així es pot sospesar el grau de fantasia afegit i el caràcter o la intencionalitat de la idealització. Però l'objectiu final del curs era ciutat ideal, i a ella es referiran principalment aquestes consideracions finals.

* * *

La ciutat real ha estat l'objectiu del primer grup de conferències, *La ciutat i el poder*, però la ciutat real vista pels seus contemporanis més que no pas la reconstruïda posteriorment pels historiadors. Aquest apartat ens ha aportat un coneixement de la societat barcelonina, del govern municipal, de la ciutat com a seu de la Generalitat i del virrei i, naturalment, del poder eclesiàstic; també de la seva dinàmica, dels enfrontaments entre institucions, dels estats de guerra i de les seves causes i conseqüències.

El cas de Barcelona a l'època moderna tenia la seva singularitat. Antic municipi romà i seu eclesiàstica, de jurisdicció reial, capital d'un territori i seu dels organismes de govern d'aquest: la Diputació del General, el virrei i, ocasionalment, el rei mateix. Ciutat poderosa, amb privilegis fonamentals com el de l'encunyació de moneda, el tribunal del Juí de prohoms, lleis com els Usatges i el Llibre del Consolat de Mar. Era una ciutat bàsicament gòtica, dels segles XIV i XV, l'època més dinàmica i culturalment més brillant de Barcelona. Urbanísticament disposava dels edificis públics tradicionals necessaris: Casa de la Ciutat, de la Diputació del General, Llotja, Duana, Drassanes, etc. Era una ciutat gairebé acabada. Quedava pendent de resoldre, tanmateix, el problema dels palaus reial i virregnal. El primer, amb l'absència dels reis, anà quedant oblidat, i al segle XVIII s'hi refugiaren les monges de Santa Clara; el segon, construït de nou, resultà petit, fou desestimat i calgué fer-ne un altre. Tot un símbol de l'ascens del poder dels virreis. Paulatinament, les descripcions s'anaven actualitzant amb les novetats: el nou palau reial, la muralla de mar, la ciutatella, la Barceloneta, l'esplanada i els nombrosos convents i esglésies.

Dit això, cal no oblidar el poder de la ciutat sobre les altres ciutats de Catalunya i de la Corona d'Aragó, que li donaven la funció de capital de fet, gràcies a les competències en política monetària, a la institució del carreratge, a les baronies de Flix i la Palma, etc., i a la seva autoritat moral enfront del virrei i de la Generalitat. Funció de capitalitat que no perdé amb el decret de Nova Planta i que pretenia fins i tot estendre a tot Espanya.

El segon grup d'aportacions, sobre *La ciutat i la festa*, ha aportat informació sobre la ciutat real en ocasions excepcionals: les entrades solemnes de personalitats, les festes religioses, el carnestoltes, els certàmens literaris i les representacions teatrals. Són aspectes lligats a la ciutat real, però també als seus somnis: com hem d'interpretar, si no, la transformació dels carrers, places i façanes de les cases amb arquitectura efímera, que de vegades respon a un concepte més al dia i més magnífic que no el de la ciutat ja existent? Ciutat imaginària? Ciutat a l'inrevés? Però sempre circumstancial, en un temps limitat i tolerat.

Durant la festa, que abraçava tots els estaments i adquiria un to popular, poètic, religiós o polític, Barcelona s'engalanava amb enginyers mecànics o artificis efímers que pretenien transformar per unes hores o uns dies la realitat ciutadana: focs artificials, teieres i lluminàries convertien la nit en dia, les façanes de les cases eren guarnides i transformades en palaus, els carrers decorats de diverses maneres amb arcs de triomf, coliseums, piràmides, ponts; les galeres ancorades al port també eren adornades i tiraven salves d'artilleria, la plaça del Born era l'escenari de justes o transformada per a diverses representacions teatrals; els oficis s'emulaven en la confecció de carros o representacions simbòliques. I a més, col·lacions semipúbliques als palaus o a la Llotja, danses i saraus a la Llotja, al palau de la Diputació o en palaus particulars, banquets populars als carrers, cavalcades carnavalesques de personatges literaris, curses de braus, òpera (des del 1708), certàmens literaris. L'oligarquia mirava els espectacles des de les finestres, en tarimes preparades per a l'ocasió i, després, des dels balcons. Els torneigs, celebrats normalment al Born, al segle XVII es reclouen també als patis i sales dels palaus particulars, al palau reial o al de la Diputació. La ciutat s'omplia de rètols amb frases, sentències, poemes, enigmes o imprecacions escrites de forma anònima.

El 1626, arran de l'entrada de Felip IV a la ciutat, aquesta apareixia migpartida entre el mar i la terra: «que fué cosa de ver y admirar las naves y barcos por las calles, echando peces vivos y disparando tiros como si fuese en la mar. Los hortelanos arando y sembrando por las calles grano...». El 1632 «toda Barcelona parecía un volcán». El 1647, en ple domini francès, cal destacar la representació de l'entrada a la ciutat de l'emperadriu d'Alemanya que venia a donar gràcies al comte de Barcelona per haver defensat la seva innocència en un duel judicial, segons la llegenda medieval però actualitzada canviant el comtat de Provença pels comtats de Rosselló i Cerdanya oferts teòricament per l'emperador. Igualment interessant és la representació contruïda amb al·legories historicopatriòtiques, el 1702, per l'arribada i les noces de Felip V amb Maria Lluïsa Gabriela de Savoia: un sumptuós edifici on hi havia col·locades una sèrie de pintures al·lusives a diverses gestes catalanes: Joan Five-ller, Ramon de Perellós al Purgatori de Dant, la llegenda de les Quatre Barres, la conquesta de Nàpols per Alfons el Magnànim, i el comte de Barcelona i

l'emperadriu d'Alemanya. I no cal dir l'entrada de Carles IV i les dobles noces principesques el 1802.¹

Amb el tercer grup, *La ciutat i els historiadors*, entràrem ja en un altre pla. Els historiadors coetanis creen la imatge de la ciutat, obeeixen a una intencionalitat, busquen el prestigi de la ciutat enfront d'altres ciutats, l'emulació, en descriuen les excel·lències, proposen solucions per als seus problemes. Els historiadors humanistes escriuen al servei de les institucions; no pretenien l'objectivitat 'científica'. Però són importants a l'hora de crear una opinió, a l'hora de presentar-la, a l'hora de prestigiar-la o també d'increpar-la. De fet, la Història continua seguint els postulats de la retòrica, a la qual està encara supeditada, i als poders fàctics, tot i que entrat el segle XVIII comença a desprendre-se'n. A més, introdueix alguns elements de ficció versemblant i obre la porta als escriptors.

El quart grup, sobre *La ciutat i els escriptors* cau ja de ple en el món de la subjectivitat de la novel·la pastoril, de la poesia, dels dietaris personals, del punt de vista dels viatgers, i fins i tot també de viatgers de ficció. Però, com en el cas dels historiadors, els escriptors també forgen la imatge de la ciutat, la difonen tant o més que no els historiadors. És evident, per tant, que si volem atañçar-nos a la ciutat ideal haurem de centrar-nos principalment en els dos darrers grups, en els historiadors i en els escriptors.

* * *

Abans d'entrar en matèria crec necessàries algunes precisions terminològiques a propòsit de ciutat ideal i ciutat idealitzada, que sovint s'interrelacionen o es poden confondre. Ciutat ideal és una expressió derivada de l'italià *città ideale* i encunyada pels arquitectes renaixentistes italians del segle XV. La idea té la seva font en els clàssics, en especial en la *República* de Plató i en la *Poètica* d'Aristòtil, i també en la Bíblia, en el jardí del Paradís, que posa l'ènfasi en els espais verds.

Al segle XV Leon Battista Alberti inicià la ciència de l'urbanisme tot proposant una ciutat emmurallada, amb carrers principals rectes o lleugerament sinuosos, cases d'igual alçada, arrencades i porticades. Pensà la ciutat com un tot harmònic, funcional, geomètric. Els arquitectes posaren així en marxa el concepte de *città ideale* amb projectes que pretenien resoldre els problemes urbanístics amb la racionalització dels espais, la perspectiva, l'harmonia, l'amplitud dels espais, la funcionalitat, la comoditat i també la bellesa de les cases i palaus. En tenim exemples en diferents artistes de l'època: Filarete, que en el seu *Trattato di architettura* projectà una ciutat ideal circular, Sforzinda, que dedicà a Francesco Sforza; Albert Durer, que la projectà com un quadrilàter, amb el palau senyorial en un angle, l'església en un altre i al mig la plaça; o Francesco di Giorgio Martini que la dibuixà com un polígon.²

En la majoria dels casos la ciutat ideal tenia un centre neuràlgic: el palau dels senyors, la casa de la ciutat i la catedral des d'on irradiaven els carrers, rectilinis,

1. Eulàlia DURAN, «Pensament, art i cultura», dins *Barcelona dins la Catalunya moderna (segles XVI i XVII)*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana i Ajuntament de Barcelona, 1992 (*Història de Barcelona* dirigida per Jaume SOBREQÜÉS I CALLICÓ, vol. 4), especialment, pàg. 348-356; Agustí DURAN I SANPERE, *Barcelona i la seva història*, Barcelona, Curial, 1973, vol. II, *passim*.
2. Víctor NIETO ALCAIDE i Fernando CHECA CREMADES, *El Renacimiento. Formación y crisis del modelo clásico*, Madrid, Istmo, 1985, 3ª ed., pàg. 140-154.

fins a la muralla, element essencial que encerclava la ciutat. El traçat radial, rectangular o poligonal permetia un trànsit ràpid i alhora una millor vigilància. Leonardo da Vinci projectà una ciutat en dos pisos enllaçats per escales, el superior per a l'aristocràcia i l'inferior per al poble, els carros, els tallers, etc. Perquè la ciutat calia que fos còmoda des del punt de vista urbanístic, però també bella i digna de lloança. Per això, es restauraven les cases i palaus donant-los una fesomia moderna i, quan era possible, es construïen nous palaus públics o privats, esglésies, ponts, fonts i jardins.

A l'hora de la veritat, els projectes no passaren d'assaigs d'urbanització de barris nous, de petites parcel·les urbanes. Ciutats importants com Milà o Florència foren més reàctives, i els projectes no passaren de projectes. Urbino s'hi adherí parcialment. Roma seria un cas especial, gràcies a l'ambició dels papes renaixentistes. Una derivació romana seria Pienza, l'antiga Corsignano, prop de Siena, petita ciutat nadiua de Pius II, reestructurada per aquest segons un pla ideal. El papa hi féu construir la catedral i el seu palau de nova planta i promogué l'edificació d'altres palaus per part dels cardenals. Un d'ells, Roderic de Borja, hi construï el seu, auster i bell, enfront del palau del papa, destinat després a palau episcopal. És un punt a recordar perquè Roderic de Borja, ja havia també renovat altres construccions, com el castell de Nepi i el seu palau a Roma, que recorda, en part, el palau Piccolomini de Pienza. Per tant, la ciutat ideal renaixentista no era una ciutat pagana, era una ciutat cristiana, i l'Església participà en aquesta idea de manera activa en l'aspecte físic, amb la construcció d'esglésies i convents dels nous ordes religiosos que anaren proliferant cada vegada més els segles XVI i XVII.

Però la ciutat ideal no es limitava només a l'estructura urbana. De fet, aquesta estava al servei dels habitants, i la finalitat era que aquests es poguessin desenvolupar sense obstacles. Aquest aspecte sociopolític té un gran interès i procedeix de la *República* de Plató cristianitzada. A la ciutat ideal havia de regnar la justícia i la pau; cada estament havia d'actuar com li corresponia i no havia de tenir ambició de pujar socialment. L'ambient urbanístic havia d'ajudar a fomentar aquest clima. Políticament, la ciutat havia d'estar ben governada i havia de tenir cura del seu prestigi, que recolzava en la seva antiguitat mítica, en el seu paper dins la civilització romana i en la seva incorporació pionera en el cristianisme. Però aquesta ciutat ideal, centrada més aviat en els aspectes urbanístics, difícilment podia ser posada globalment en pràctica, per la sèrie de condicionaments amb què es topava: unes ciutats ja fetes, uns carrers ja traçats, unes institucions ja reglamentades. Per això, el concepte té una bona part d'ingredient utòpic.

El concepte paral·lel de l'utopia fou fixat a l'inici del segle XVI per Thomas More.³ Aquest proposava una societat perfecta sense conflictes, on les voluntats s'unificarien, convergirien; només regnaria la unitat, sense l'ingredient de l'atzar o de la contradicció. Així, la Utopia s'inscriu en una perspectiva de refundació de

3. Tomás MORO, *Utopía* (amb introducció de Pedro Rodríguez Santidrián), Madrid, Alianza Editorial, 1994, 8ª ed. E. M. CIORAN, *Histoire et utopie*, París, Gallimard, 1960. Lyman Tower SARGENT i Roland SCHAEER (dir.), *Utopie. La quête de la société idéale en Occident*, Paris, Bibliothèque nationale de France i Fayard, 2000. «Utopia, La cerca d'una societat ideal», *L'Avenç*, 257 (abril 2001), pàg. 21-69 (dossier).

l'ordre polític i social, i ja no en la moralització del poder propi del gènere de miralls de prínceps. Representa el triomf del ciutadà sobre l'individu; els personatges manquen de psicologia, són autòmates, ficcions o símbols. No hi ha tenebres sinó llum, no hi ha dualisme: la utopia és essencialment antimaniquea. Hostil a l'anomalia, a la disconformitat, a la irregularitat, tendeix a la homogenetat, a la repetició i a l'ortodòxia, sense cap intervenció de la providència divina. Utopia raonable, ficció realista, fantasia seriosa, tolerant. Respon a la burgesia en ascens, més preocupada encara per destruir el poder dels prínceps que no per imposar el seu.

Utopia i ciutat ideal tenen en comú que no poden existir plenament en aquest món, o, en tot cas, només poden ser portats a la pràctica aspectes concrets de l'ideal utòpic per resoldre problemes socials concrets: la família (Lluís Vives, Erasme), la beneficència (Lluís Vives, Giginta), la sanitat, la racionalització urbanística de determinat barri, etc. Aquest aspecte fragmentari de la idealitat possible podríem definir-lo, potser, més pròpiament com a reformista.

Queda l'altre concepte per definir: la ciutat idealitzada, que normalment es tradueix en una lloança de la ciutat seguint l'esquema retòric establert per Aristòtil i de llarga vitalitat al llarg de l'Edat Mitjana.⁴ Les *laudes civitatis* serien, per tant, una mera idealització teòrica, sense cap intenció moralista o reformista. Però és evident que aquests rosaris laudatoris també integren les descripcions de la ciutat ideal, i això fa difícil desllindar a vegades les dues opcions. Les nombroses descripcions laudatòries de ciutats segueixen un fil conductor homogeni que deriva de les pràctiques ancestrals de la retòrica clàssica. L'humanista valencià Pere Joan Núnyes en sistematizaria pedagògicament, el 1573, els ingredients: situació, proximitat d'aigua (mar, riu o llac), antiguitat, noblesa i riquesa; evolució urbanística amb les diverses ampliacions de la ciutat, govern municipal, centres d'estudi i cultura dels ciutadans.

* * *

La pregunta que em plantejo és: disposem de textos catalans que formulin una ciutat ideal relacionada amb la ciutat de Barcelona? Fem un ràpid recorregut pels textos més significatius en una exposició cronològica. El problema rau en si les descripcions de la ciutat obeeixen només a les tradicionals lloances de ciutats tan prolífiques a l'Edat Mitjana, o bé hi podem descobrir una intencionalitat reformista més d'acord amb el concepte de ciutat ideal.

Les primeres descripcions humanístiques de Barcelona segueixen l'esquema de les lloances de la ciutat. És el cas d'un preciós preàmbul literari al document de concessió reial del port a la ciutat escrit el 1438 des de Gaeta pel secretari reial Arnau Fonolleda:

En tots els llocs i ciutats se solen lloar els elements següents: un emplaçament espaciós i marítim, planer, amè, útil, sà i fèrtil, una ciutat venerable pels seus egregis temples, envoltada de muralles sòlides i pulcra en tots els

4. L'esquema retòric de les lloances de les ciutats és analitzat per J. SOLERVICENS, «Imatges de Barcelona a la literatura moderna: els mecanismes retòrics de la ficció», en aquest mateix volum.

seus edificis. I com que trobem tots aquests elements en la ciutat de Barcelona, això fa que sigui ben vist un port i un moll, com a cosa apropiada i que dona esplendor a la ciutat.⁵

Coneixem ja el canonge barceloní Jeroni Pau, considerat el primer historiador de la ciutat gràcies a la seva obra *Barcino* publicada a Barcelona el 1491. La seva vinculació a Roma, al servei del cardenal Roderic de Borja, entre 1475 i 1492, any en què tornà a Barcelona, fa presuposar, entre altres coses, que visqué la febre constructora italiana, en particular les reconstruccions fetes per Roderic de Borja, i que estava imbuït per les diverses propostes de *città ideale*. Quan un amic seu, Pompilio, també familiar del cardenal Roderic, li demanà que li fes una descripció de Barcelona, fóra lògic que la idealitzés segons els postulats bàsics de la 'ciutat ideal'. L'esquema seguit és perfecte. Conté la seva antiguitat mítica, l'esplendor de la ciutat romana i la descripció coetània: les muralles, la situació vora el mar, les construccions eclesiàstiques, els carrers alliberats de pòrtics i sortints de les cases de pedra, que han conservat la senzillesa elegant i harmoniosa, els edificis públics, civils i eclesiàstics; els jardins, les fonts, la netedat, l'espai verd de la muntanya de Montjuïc; els límits a banda i banda pels rius Llobregat i Besòs, com un record del paradís bíblic. Fins ací l'enumeració de les excel·lències de Barcelona s'adiu amb l'enumeració de les *laudes urbis*. Hi introdueix, tanmateix, alguns elements nous. Val la pena llegir aquest fragment, segons la traducció catalana de M. Vilallonga:

augmentaren llur nom [el dels barcelonins] les riqueses, la navegació i la llibertat atorgada pels reis al Senat i a tot el poble a causa dels seus grans mèrits. Així mateix cal destacar l'observança de la religió i de la justícia; cal afegir-hi la cura dels afers públics i privats, juntament amb una laudable economia i la concòrdia, conservadora del poder, i una ciutat especialment neta de ciutadans ociosos.

Però sobtadament aquest marc idealitzat es trenca quan Pau entra en la realitat i se situa declaradament en contra de la recent entrada de plebeus a la conselleria «perquè aquests són més aptes per ser governats que no per governar». Inclou també una altra breu al·lusió a la realitat, a la ciutat destruïda per una guerra civil que havia acabat tot just feia uns vint anys, i amb el cos del príncep de Viana encara present a la catedral:

de nens, veiérem la nostra ciutat florent de glòria i e riqueses; de joves, canviada la fortuna, la veierem arruïnant-se; però ara, dolent-nos-en, la contem-

5. *ACA* (Arxiu de la Corona d'Aragó), Cancelleria, reg. 2769, f. 43 (Editat per Joan RUIZ CALONJA, «Valor literario de los preámbulos de la Cancillería real catalano-aragonesa en el siglo XV», *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, XXVI (1954-1956), pàg. 254: «Nos Alfonsus, etc. Cum omnis locus atque urbs his rebus laudari solet: quod locus quidem sit spaciosus ut maritimus, planus, amenus, quod utilis ut saluber ac fertilis, urbs vero quod venerabilis ut in egregiis templis, quod tuta ut in optimis muris, quod pulcra ut in his ac ceteris edificiis. Atque cum hec omnia dicta civitati Barchinone ita adsint ut nichil ei preter commodiorem stationem portus et seu molli deesse videatur, que res non parum et utilitati et splendori civitatis conducit...».

plem extenuada per lluites intestines, exhausta de riqueses i despoblada de ciutadans.

Acaba, però, amb una esperança de ressò mil·lenarista:

I tant de bo que, de vells, la puguem veure renaixent, la qual cosa certament podem esperar que esdevindrà gràcies a la cura i a la bondat del millor i més alt dels prínceps, Ferran.

Pau no es limita, per tant, a una descripció idealitzada de Barcelona, que també ho fa, sinó que hi afegeix uns ingredients reformistes quan la descripció no s'adequa al seu concepte de ciutat ideal. L'optimisme en el futur més o menys llunyà té com a contrapartida una visió pessimista del present: el tema de la destrucció de Barcelona, exposat amb trets més o menys apocalíptics i profètics, com a amenaça o com a plany, és recurrent al final del segle XV. Pere Miquel Carbonell dóna testimoni de vaticinis sobre la destrucció de Barcelona que havia vist a la ciutat.⁶ Ell mateix havia escrit un opuscle *De la conservació e duració de la ciutat de Barcelona*, i sorprèn el testimoni que dóna de l'amenaça del rei Ferran I contra Barcelona: «jo et destruiré!» en marxar de la ciutat després de la disputa amb els consellers sobre els impostos municipals. I també sabem que proliferaren els poemes amenaçant la ciutat infidel al rei. La literatura sobre la destrucció de la ciutat, vista com formant part del regne de l'Anticrist, augurava la pròximitat de la vinguda del Crist o emperador universal apocalíptic, que la gent encarnà en Ferran II. Era la ciutat restaurada que somniava Jeroni Pau. Ciutat ideal?

Un segon text tindria juntament amb el de Jeroni Pau una gran repercussió. És escrit per l'humanista italià Luca Marineo quan encara estava al servei del rei Ferran II, el 1506, i inclòs en el seu *De rebus Hispaniae memorabilibus opus*, publicat a Alcalà el 1530, en plena narració de la guerra civil catalana de 1462-1472, potser per contrarrestar les acusacions contra Barcelona. És un text llarg que ve a ser una glossa del text de Jeroni Pau, que ajudà a difondre i a fixar una imatge pròpia de la ciutat. *De loores y cosas excellentes de la muy noble y muy alindada cibdad de Barcelona*. Ens parla de la «cibdad muy noble y valerosa», gràcies als comtes i reis, «muy bien regida y gobernada», de la «valerosa cavallería», de la riquesa gràcies als mercaders; ciutat «poderosa» i «famosa» per les armes i per l'«ordenada governación de la república». Lloa també la seva «sabiduría», «justas constituciones y ordenanças de bien vivir y limpieza de todas costumbres». Però sobretot insisteix en l'harmonia entre els seus ciutadans: «ningunas discordias, ningunos pleytos ni diferencias ni palabras injuriosas ni dañosos escándolos y alborotos» (això, gràcies a que cada estament actuava amb honestetat). I acaba amb la tòpica descripció laudatòria de la ciutat.

Marineo exposa així la raó de l'harmonia:

6. Sobre el tema de la destrucció de Barcelona vegeu: Maria TOLDRÀ, ressenya de llibre d'Eulàlia DURAN i Joan REQUESENS, *Profecia i poder al Renaixement. Texts profètics catalans favorables a Ferran el Catòlic*, 1997, *Estudis Romànics*, XXIV (2002).

Porque los cavalleros y personas nobles de Barcelona se preciavan de sus armas y cavallos y de los exercicios militares, gastando en ellos su tiempo y exercitando sus personas y las fuerças de sus cuerpos y mostrando a sus enemigos animoso y denodado rostro. Los mercaderes y tratantes con mucha honestidad y limpieza entendían de sus tratos y negociaciones, en las quales mercaderías no eran tan amigos de ganancias e intereses quanto de guardar la verdad y mantener su crédito y ser en todo liberales. Todos los sacerdotes y personas eclesiásticas bivían en mucha honestidad y limpieza y religión y con mucha reverencia y devoción en los divinos officios y cosas eclesiásticas empleaban todo su cuydado. Assimismo todos los otros hijos de aquella ciudad, de qualquier edad y condición, trabajavan y gastavan sus días en las buenas artes, dellos en las nobles y liberales, y los otros en aquellas cuyos officios son manuales e industriosos, en los quales eran muy primos y de aquella ciudad estava muy gobernada. En ella no consentían hombre bagabundo, ocioso ni desaprovechado, mas que todos tuviessen officios y trabajassen como honestamente biviessen con el sudor de su cara, por manera que ningún hombre de mal bivar ni pobre mendicante en ella se hallava, mas todos eran muy buenos y caudalosos.⁷

Els textos de Jeroni Pau i de Luca Marineo juntament amb el del canonge barceloní Francesc Tarafa, inclòs en la seva *Crònica de la província de Catalunya*, escrita vers el 1553, són la base de les descripcions posteriors.⁸

En la línia de Pau, Marineo i Tarafa se situa, potser, un compendi de les excel·lències de Barcelona copiat per Pere Joan Comes el 1583, segons ell redactat el 1443 per ordre dels consellers i col·locat a la vista del públic a l'escrivania del racional. Comprenia un elogi de les institucions, monuments i costums que feien la grandesa de Barcelona: antiguitat de la ciutat fundada per Hèrcules, regida per notables consellers i prohoms, poblada per cavallers, ciutadans, dames, juristes, diversos artistes i destres menestrals. Entre la seva riquesa lloa l'abundància d'hortos i arbres fruiters, la varietat de mercaderies, el nombre de vaixelles, la torre de Montjuïc, la pedrera, el bon abastiment en peix i carn i d'altres queviures, les institucions mercantils (Taula de Canvi, Hala dels Draps, Llotja, Duana), les institucions polítiques, la Rambla, els bons costums, la beneficiència, la biblioteca pública del claustre de la catedral, els sants protectors Sever i Eulàlia, etc. Era la lloança d'una ciutat rica i opulenta, certament idealitzada.⁹ El text,

7. Text citat per Josep Solervicens, «Imatges de Barcelona...», pàg. 191 d'aquest mateix volum.
8. Segueix l'esquema de Jeroni Pau, elogia els edificis barcelonins amb l'adjectiu sumptuós: els convents són edificats «ab molta sumptuositat», la Generalitat és «sumptuosíssima y magnífica», la Llotja és «sumptuosa y eminent», l'edifici de les Drassanes és «sumptuosíssima ment fabricat» (Francesc TARAFÀ, *Crònica de la província de Catalunya* (Biblioteca Nacional de Madrid, Ms. 1880, pàg. 153-161).
9. Text publicat per Josep Puiggarí, a partir de la còpia feta per Pere Joan Comes, amb molts errors, pàg. 207-213; i estudiat per Joan AINAUD DE LASARTE, *Barcelona a través de los tiempos*, Barcelona, 1944, pàg. 199-200; i Agustí DURAN I SANPERE, «Una antiga estadística de les excel·lències de Barcelona», dins *Barcelona i la seva història...*, vol. II, pàg. 618-622. Josep M. CASAS HOMS, «Les 'llaors' de Barcelona i P. J. Comes», *Cuadernos de Arqueología e Historia de la Ciudad*, X (1967), pàg. 247, n'ha editat el text llatí i n'ha fet la traducció catalana. Duran i Sanpere proposa que l'autor del resum podria ser el conseller en cap del 1444, Joan de Marimon.

en llatí, és un ressò de Pau i de Marineo, però hi afegeix alguns aspectes nous: les institucions mercantils o la biblioteca pública del claustre de la catedral. Com a simple hipòtesi podríem aventurar una possible intervenció en aquest text del mateix Tarafa, canonge de la catedral.

Jeroni Pau, Luca Marineo i Francesc Tarafa són les fons bàsiques utilitzades pel catedràtic de dret de la universitat de Barcelona Dionís Jeroni Jorba, descendent de Jeroni Pau, que publicà el 1589 una *Descripción de las excelencias de la muy insigne ciudad de Barcelona*, en la qual segueix punt per punt l'escrit del seu avantpassat, que li serveix de plantilla o de marc. No sembla ser ja conscient de l'aspecte teòric seguit per Pau; al cap de cent anys l'efervescència teòrica sobre les ciutats ideals havia anat perdent el seu sentit teòric i s'havia anat especialitzant en temes puntuals. Jorba actualitza el text de Pau, hi afegeix alguns aspectes nous extrets de Marineo, Tarafa i altres que converteixen la seva descripció cada vegada més en una *laudatio urbis*: elogis de la ciutat fets per forasters, elogi de la bellesa de les esglésies i dels nous monestirs, dels torneigs al Born, dels palaus públics i privats, dels jardins, de Montjuïc i dels voltants de la ciutat, limitats pel Llobregat i pel Besòs, i en general de tot Catalunya i de la Corona d'Aragó (llevat el regne d'Aragó), del comerç, dels oficis –en especial els llibreters–, el govern municipal i l'harmonia entre els barcelonins. Però el següent fragment no és sinó un resum d'un paràgraf de Luca Marineo:

porque los ciudadanos della no están puestos sinó en tener cuenta con el bien no sólo público más aún particular, de donde se sigue que no hay discordias, no dissensiones, sinó paz y tranquilidad. Los nobles y cavalleros puestos en sus exrcicios, los mercaderes tratan lícitamente sus negocios no mirando sus intereses sinó el bién público, anteponiendo aquel en todas cosas. Los sacerdotes y personas religiosas viven recatadamente, los oficiales de todas artes no pierden un punto su hazienda, y así no se hallan vagabundos por do viven muy alegres y contentos (pàg. 4)

Aquesta harmonia és la que transposa Antonio Lofrasso en la seva novel·la pastoril *Los diez libros de fortuna de amor*, publicada a Barcelona el 1573 i que descriu, en ple terreny de ficció, el camp de Barcelona de forma bucòlica i paradisiaca on els pastors ballaven sardanes i cantaven:

En paz vivimos con leyes y fueros
que nos defienden de qualquier ruido
tal que van aumentando los ganados
pasturando muy libres descansados.¹⁰

I donava com a exemple les festes al palau Requesens i unes *Justas reales de cincuenta cavalleros de Barcelona*, en les quals tots participaven harmònicament en grups familiars. És un text curiós perquè sabem que la descripció no corres-

10. Maria A. ROCA MUSSONS, *Antonio Lofrasso, militar de l'Alguer*, estudi i edició facsímil de *Diez libros de fortuna de amor*, Sàsser, Carlo Delfino editore, 1992, pàg. 225v.

ponia en absolut a la realitat: somniava en una ciutat ideal, tal com ell la imaginava, més enjardinada i bucòlica que no urbana?¹¹

El mateix concepte d'harmonia és exposat per l'historiador Andreu Bosch en els seus *Títols d'honor*, publicats el 1628: tot estament fa la funció que li correspon, els ciutadans ordinaris exerceixen les arts liberals o mecàniques, treballant amb gran cura i cap foraster viu desocupat. Tot plegat fa que a la ciutat no hi hagi discòrdies ni sedicions, que no hi hagi pobres, i que la netedat dels carrers i la igualtat de les cases sigui proverbial.¹² Dos anys després insistia encara en el tema Esteve de Corbera, segons el qual el govern de la ciutat es podia comparar amb una «música perfecta», en la qual els diferents grups es completaven com els sons aguts i greus, formant una harmonia política celebrada arreu.¹³

Per la seva banda, Esteve Gilibert Bruniquer, en la seva *Fundació y cristianisme de la ciutat de Barcelona*, escrita el 1630, posa l'èmfasi en el règim municipal i en especial en els seus privilegis:

aquesta ciutat apar més república franca que ciutat vassalla, per los molts privilegis de que goza, dels quals los d'esta ciutat estan attents sempre; que és voler dir que no duptan fer qualsevols empresas y diligencias y despesas per grans que sien per defença de sos privilegis, etiam que fos dels de menor consideració.¹⁴

És una idea que reprendrà el 1776 Jeroni de Capmany, pare del cèlebre historiador il·lustrat:

por muchos siglos había sido más libre que todas las ciudades anseáticas del Norte y más santa que la antigua Jerusalén.¹⁵

Bruniquer acaba amb uns capítols sobre l'evolució de la ciutat, circuïda per tres muralles, el passeig de la muralla de mar, «molt freqüentada y de gran concurs en tot temps de l'any, y de grandíssima recreació». Segueix amb les excel·lències de la ciutat, seguint la mateixa relació ja establerta: cases, palaus, institucions, noblesa titular (cita el «Duc de Cardona y marquès d'Aytona, lo de Los Veles, comptes de Savallà, d'Eril, de Queralt, de Vallfogona, de Centelles y de Montagut»), la riquesa, les baronies de la ciutat i el gran nombre d'esglésies.

11. Eulàlia DURAN, «El silenci eloqüent. Barcelona en la novel·la *Los diez libros de fortuna d'amor* d'Antoni Lofrasso (1573)», *Llengua i Literatura*, 8 (1997), pàg. 77-100.

12. Andreu BOSCH, *Sumari, Índex o epítome dels admirables i nobilíssims títols d'honor de Catalunya, Rosselló i Cerdanya*, Perpinyà, 1628, pàg. 379-381 (citat per Eva Serra, «Poder polític: municipi, Generalitat i virrei», pàg. 38).

13. Esteve DE CORBERA, *Cataluña ilustrada*, 1678, escrita, però, el 1630 (citat per Pere MOLAS, «Els estaments socials», pàg. 9 en aquest mateix volum).

14. Esteve Gilibert BRUNIQUEL, *Relació sumària de la antiga fundació y cristianisme de la ciutat de Barcelona*, edició i pròleg de Francesc Maspons i Labrós, Barcelona, La Renaixença, 1885, especialment pàg. 67-71.

15. Text citat per Pere MOLAS, «Els estaments...», pàg. 9.

Podríem dir que l'ambient barroc tendeix a poetitzar les lloances de la ciutat. És el cas de Josep Bach el 1633¹⁶ i, ja el 1640, de Gaspar Sala en els seus *Principios y progresos de las guerras del Principado de Cataluña*:

Está sita en un llano, equivocación de un jardín, a quien hermosea ya la variedad de limones, naranjas, ponciles, cidras de todas especies y frutales; ya la numerosidad de grandes alquerías y casas de recreo, que pudiera della componerse otra Barcelona. Como reyna se corona de montañas en forma de arco, a quien sirve de cuerda el mar Mediterráneo, o por mejor dezir, de espejo donde se retrata la hermosura de sus edificios. La orla de sus confines bañan, dexándola en medio, dos ríos, Besós y Llobregat...¹⁷

En la mateixa línia poètica se situa Francesc Fontanella en el *Panegíric a Pau Claris* el 1641: la situació de la ciutat és comparada amb l'Arcàdia, i a ell devem la mitificació dels rius Besòs i Llobregat en un rerafons bèl·lic:

Hont Bétulo y Llobregat
 campanya argénten florida
 esmalt vistós de sas onas
 recreo ufà de sas ninphas,
 jau Barcelona o no jau
 que ja constantment invicta
 alçada del llarg letargo,
 ecos immortals respira.
 Aquí aplaudiràs vençuda
 aquí aclamaràs, rendida
 lo valor més alentat
 la constància més invicta
 que-n sos bronzos o en sos quadros,
 gloriosament coronistas,
 lo sinzell de la edat grava,
 lo pinsell de l'honor pinta.¹⁸

O bé, l'aleshores torre de senyals de Montjuïc, que havia tingut un paper heroic en la defensa de la ciutat contra l'exèrcit castellà. En el *Romans jocós a Montjuïc*, en que contempla la torre com si fos de paper escrit amb lletres de plom (els trets), glorificada per les enredaderes i rúbriques de sang dels que mo-

16. Ja citat per J. Solervicens: *Relació verdadera del bon govern y jurament de l'excel·lentísim senyor don Herrich Ramon Folch de Cardona [...] que fonch a la Seu de Barcelona, ab assistència dels senyors consellers, als 19 de maig 1633*: «[...] puix comptaré/ab veritat/lo que ha passat/dins de aquella/ciutat tant bella,/que ab tota cosa/és la famosa,/la més lleal/y principal,/la més prudent/y intel·ligent,/la que en virtut/sola ac lo scut/de la fe santa/ [...] Y axí us dich que és/la Barcelona/ciutat tant bona/tant ben posada y cituada/vora del mar».

17. Antoni SIMON, «La identitat de Barcelona», *Manuscrits*, 19 (2001), pàg. 145.

18. *La poesia de Francesc Fontanella*, a cura de Maria-Mercè Miró, Barcelona, Curial, 1995, vol. I, pàg. 122.

riren en la defensa, exalçada per la seva maduresa baronil que l'ha transformat de torre en castell victoriós i ornat de llozers.¹⁹

Sembla, amb això, que el tema de la ciutat ideal o de les llaors de la ciutat a partir de mitjan segle XVII deriva cap a la ficció literària i cap a la mitificació. Hi ajudà l'Acadèmia dels Desconfiats amb els poetes seguidors del Rector de Vallfogona. Cap al final de segle, al període austriacista, Barcelona és vista com una possible capital política d'Espanya, ja no només de Catalunya, i en tot cas les lloances comencen a anar cap a la represa industrial i comercial. El símbol en seria l'Au Fènix que reneix de les cendres.

Agustí Alcoberro ha exhumat, tanmateix, un text d'un austriacista català exiliat, antic professor de la Universitat de Barcelona, Josep Plantí, que responia a la necessitat d'ubicar el col·lectiu d'exiliats en un espai centreeuropeu de nova creació. El 1725, a Viena, escriví un projecte de *Nueva colonia española* destinada només a acollir la noblesa de sang i de les armes «castellanos, valencianos, aragoneses y catalanes» i oberta a mallorquins i sards. La capital hauria de ser construïda:

con la mayor simetría y disposición posible, señalando y determinando calles, plassas y lo demás, repartiendo y sorteando el terreno correspondiente a cada uno según su clase, para que [...] en el venidero disponga de habitación no sólo cómoda sinó con una buena disposición y concierto, decorosa y hermosa para toda la ciudad.

El sistema de govern era calcat al sistema representatiu de la Corona d'Aragó i en particular de Barcelona, amb alguns dels seus privilegis, com el dret d'enviar ambaixades a l'emperador. Econòmicament, la nova ciutat havia de facilitar el comerç –n'eren exclosos els jueus–, prendre mesures per fomentar l'agricultura, introduir les *artes mecánicas*, organitzar l'assistència social, crear un mont de pietat, establir un sistema d'impostos, etc. Tot i que sembla la transposició d'una Barcelona ideal, el projecte era oficial i fou aprovat pel Consell d'Espanya, però finalment desestimat. L'objectiu era, doncs, establir els principis que havien de garantir la convivència, la riquesa i el benestar de tots els habitants de la colònia, en definitiva, la seva felicitat, «queriendo ser feliz una república (suponiéndose que todos lo deberán creer)».²⁰

És un text important i potser l'únic text teòric conegut sobre una ciutat ideal 'catalana', és a dir, un projecte factible, assenyat. Pocs anys després, el 1734, el

19. *La poesia de Francesc Fontanella...*, vol. I, pàg. 117-118: «Torre excelsa, alta atalaya,/ qual fortuna, qual succés,/estàmpan lletres de plom/al paper de tos parets?/Qui ha compost axí les fullas/de ton volum eminent que las rúbriques cruentas/colora de humor encès?/ Qui te ha embellida de almangra/sobre tos adornos verts/si fent víctors a tes glòrias/no te ha pintada lo temps?/Ufana estàs des del dia/que exhales en temps breu/més flammas que sobre Troya/veren centellas los grechs/.Ya per dir si lo enemich/surca lo salat trident,/no tindràs llenguas de drap/ pus de foc las bocas tens. /Ya varonil te ets tornada,/dexant lo llengut estrem,que, si guardaves pedreras,/ara te han guardat pedrers./Però, no presu/diem que té un home al cos,/prou hòmens tens en lo teu./Presumir pots, pus la fama/ta immortalitat ha emprès/y ab la sal del mar te ciny/perquè no't corrompra-l temps».

20. Agustí ALCOBERRO, *L'exili austriacista (1713-1747)*, Barcelona, 2002, vol. I, pàg. 210-218; volum II, pàg. 155-205, reproducció del text (Ms. de la Biblioteca Nazionale Bridense de Milà).

Consell d'Espanya intentava crear de nou una colònia per als exiliats que s'havia d'anomenar Nova Barcelona a Hongria, al Banat de Temesvar, que arribà a aplegar unes vuit-centes persones, la majoria provinent de la Corona d'Aragó. El 1737, ja s'havien elaborat plànols de la ciutat. Però el projecte acabà fracassant en passar a ser situat en zona de frontera directa, pel rigor del clima i per la pesta. El 1740 la majoria dels exiliats eren de nou a Viena.²¹

A la Barcelona borbònica, el baró de Maldà féu, cap al 1780, una llarguíssima descripció de la ciutat amb precisions que semblen tretes d'alguna guia turística. Comença, tanmateix, amb una descripció general:

Barcelona, capital del Principat de Catalunya, cort de sos comtes y reys de Aragó fins a l'any 1410, ciutat de 115.000 personas, immemorial, noble, hermosa, comerciant, industriosa y molt opulenta [...] situada en la costa del Mediterràneo, en una agradable y espaciosa planura [...] entre dos dos rius, lo Vesós al llevant y Llobregat a ponent. Lo clima és templat y saludable, cel alegre y campanya primorosament cultivada, tota ella plantada, y molta arboleda que hi ha, abundant de grans, vi, llagums, hortalisas, fruitas delicadas, cànem, etc. També està hermoçada ab més de quatre-centes casas de camp, algunas de bellíssim gust, ab molts fonts i jardins.

Lloa després la muralla de terra i de mar, la netedat dels carrers, la il·luminació amb fanals (3.000), la rotulació de les cases, carrers i places, les fonts, els 2.000 jardins. Segueix amb les esglésies, els edificis assistencials, l'Acadèmia de Bones Lletres, els col·legis, el Museu d'Història Natural a casa de l'apotecari Jaume Salvador, al carrer Ample, les biblioteques públiques (4), els «bellíssims passeigs», la Rambla.

Certament és una de les poblacions més agradables per fer una vida feliz, a la que contribueix la abundància de tot lo necessari per la vida y regalo de l'home.

Continua després amb la Barceloneta, la Ciutadella, l'Esplanada, Montjuïc amb la seva fortalesa i al mig l'antiga torre de senyals; amb la situació dels diferents oficis, i les «trenta grans fàbriques de indianes». Segueix amb una detalladíssima descripció de la catedral, les parròquies i altres esglésies de convents, i acaba amb els edificis públics: Reial Audiència, la Llotja, el Palau Reial, la Duana Nova i el Palau Episcopal.²²

Coetàniament, Antoni de Capmany elabora també un brillant elogi de la ciutat a la primera part de les *Memorias históricas sobre la marina, comercio y artes de la antigua ciudad de Barcelona* (1779):

Esta ciudad, reducida a los principios, desde luego que fue corte de sus príncipes, adquirió nueva extensión, arreales y marina propia y ésta alcanzó su

21. ALCOBERRO, *L'exili austriacista...*, vol. I, pàg. 99-112.

22. Rafel D'AMAT I DE CORTADA, Baró de Maldà, *Viles i ciutats de Catalunya*, edició a cura de Margarita Arizeta, Barcelona, Barcino, 1994, pàg. 81-140.

mayor libertad y dilatación después de las dos conquistas de Mallorca y Tortosa [...]. Luego después los provechos del comercio, los despojos de los pueblos vencidos y la residencia de sus reyes, atrayendo a esta ciudad todas las fuerzas y esplendor de su corona, la poblaron y engrandecieron con ventaja a las demás en hermosura y riquezas.²³

Capmany insisteix també en la noblesa i cultura dels seus habitants i no estalvia consideracions estètiques sobre el territori, les edificacions i el 'bon gust' dels ciutadans, que evidencien una bona assumpció dels preceptes neoclàssics:

Independientemente del gran número de varones ilustres en cantidad, letras y armas y de varias insignes fundaciones y reales establecimientos que condecoran a nuestra capital, la celebración de trece concilios provinciales y diez y ocho congresos de cortes presididas por sus reyes, el hospedage continuado de diferentes príncipes y varias personas reales, la calidad y prerrogativas de los ilustres personajes que con título de virreyes le han gobernado dan una idea muy honorífica y aventajada de la importancia y distinción de Barcelona, de cuya fama y universal celebridad son insigne testimonio los viageros antiguos, las crónicas y los diplomas de sus mismos insignes soberanos.²⁴

I destacava que un dels elements que havien constituït la grandesa de Barcelona havia estat «la forma de su gobierno popular», just al contrari, doncs, al que havia dit Jeroni Pau. En un dels textos annexos que li serviren de notes a la magna obra, Capmany transcriu, a més, uns elogis a Barcelona coincidents amb els escrits pel baró de Maldà ja esmentats. Com que no coneixem la data exacta de la confecció dels dos textos no sabem si un deriva de l'altre o tots dos deriven d'un tercer. Però, és clar, que l'aspecte més interessant de Capmany és la seva defensa dels sistema gremial vigent com a sistema ideal per a l'estabilització i foment de la indústria en contra de les propostes governamentals.

* * *

Com a conclusió, podríem establir algunes consideracions provisionals:

1) L'única descripció que pot ser interpretada com una aplicació a Barcelona del concepte de ciutat ideal és el de Jeroni Pau, però no es tracta de l'elaboració teòrica d'una ciutat ideal.

2) Tot i que el *Barcino* de Jeroni Pau ha estat la base de les posteriors descripcions de Barcelona, aquestes es desplacen cap a les tradicionals llaors de ciutats que segueixen una estructura predeterminada per les regles retòriques. Podem

23. ANTONIO DE CAPMANY Y MONPALAU, *Memorias históricas sobre la marina, comercio y artes de la antigua ciudad de Barcelona*, Madrid, Antonio de Sancha, 1779, vol. I, pàg. 2-4. Sobre Capmany, vegeu en aquest mateix volum la ben travada síntesi de Marina LÓPEZ, «La revisió racionalista: Antoni de Capmany».

24. CAPMANY, *Memorias históricas...*, pàg. 6. Vegeu també la descripció de Barcelona del baró de Maldà: RAFAEL D'AMAT I DE CORTADA, *Excursiones d'en Rafael Amat Cortada i Senjust per Catalunya i Rosselló en l'últim quart del segle XVIII*, Barcelona, Centre Excursionista de Catalunya, 1919, pàg. 1-7.

també constatar que l'aspecte urbanístic és el més repetit i que l'aspecte de ciutat feliç i harmònica pren més peu a mesura que avança el segle XVI. Al darrer terç del segle ja trobem la introducció de descripcions en textos ja totalment literaris i per tant de ficció. Aquest tipus de text en prosa i en vers proliferà amb el barroc al llarg del segle XVII.

3) El segle XVIII, reprèn l'interès per la ciutat ideal. És el cas de l'austriacista exiliat a Viena Josep Plantí, que –aquest sí– elaborà un projecte de ciutat ideal de nova planta per als refugiats de la Corona d'Aragó, projecte que no arribà a aplicar-se i que pocs anys després el Consell d'Espanya a Viena portà a terme amb un altre projecte, de vida efímera, per als refugiats, denominat Nova Barcelona. Es tracta de dues temptatives que pretenien conservar el règim antic.

4) A la segona meitat del segle XVIII, Antoni de Capmany, al costat de descripcions de la ciutat que recorden l'esquema retòric de sempre, amb la seva defensa del sistema gremial tradicional català com la solució ideal per al present ens torna a portar a la fórmula iniciada per Jeroni Pau: proposa per a Barcelona un sistema ideal que si bé no abasta la totalitat dels problemes urbans, es concreta, en canvi, en la defensa del sistema econòmic vigent.